

МУСТАФО БАФОЕВ ИЖОДИДА ОРАТОРИЯ ЖАНРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЛҚИНИ

Махмудова Сайёра Миралиевна

Ўзбекистон давлат консерваторияси

“Муסיқа назарияси” кафедраси катта ўқитувчиси

***Аннотация:** Ушбу мақолада санъат арбоби, композитор, дирижёр, педагог Мустафо Бафоев ижодидда оратория жанрининг ўзига хос талқинига эътибор қаратилган. Жанрдаги мазмунни муסיқада гавдаланиши масаласи ёритилган.*

***Калит сўзлар:** композитор, жанр, оратория, мазмун, муסיқий шакл ва муסיқий мавзулар тузилиши.*

Қадимдан Шарқ муסיқа маданияти ўзининг жозибадорлиги ва серқирра оҳанглари билан бутун дунё диққат марказида бўлган. XX аср жахон классик дурдоналари билан бир қаторда Ўзбекистон композиторлик мактаби ҳам шаклланиб борди ва ривож топди. Анъаналарни сақлаган ҳолда ва ўзининг ижод услублари билан замондош композиторларимиз ҳам мустақиллик йилларидан сўнг бир қанча ишларни амалга оширдилар.

Истиклолнинг дастлабки йиллариданоқ композиторлик ижоди миллий анъаналарга, халқимиз тарихига, жумладан ўрта асрларда яшаб ижод этган буюк алломалар, мутафаккирлар хаёти ва ижодига бўлган эътибор кучайди. Хар қайси жанр ўзининг ички қонунияти доирасида ривожланиб бориши жараёнида анъанавийлик ва замонавийлик ҳамоҳанг бўлиб қолди. Бу даврга оид қатор асарларда миллийликни ифода қилишнинг ижодий доираси аста-секин кенгайиб борди. Композиторлик ижодиётининг таркиби муסיқали сахна жанрлари, симфоник, вокал- симфоник ва хор муסיқаси, кўшиқчилик ва романс

ижодиёти, киномусиқа, драма ва кўғирчоқ театрлари мусиқаси, ўзбек халқ чолғулари оркестрлари учун ёзилган асарлар ва ҳ.к каби жанрлар бойиб, такомиллашиб борди. Мана шундай сермахсул ижод қилиб, ўзбек миллий композиторлик мактабининг янада ривожланиб, равнақ топишига ўзининг ҳисасини қўшиб келаётган тажрибали композиторлардан бири бу Мустафо Бафоевдир.

Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби, композитор, дирижёр, педагог Мустафо Бафоев ижоди ҳақида фикр юритмоқни жоиз деб топдик. Композитор ўзига ҳос серкирра, ноёб, такрорланмас, замонавий ва анъанавий услубидаги асарлари билан санъатга кириб келди. Композитор асарларида замонавийлик ва миллийлик уйғун келганини кўп кузатишимиз мумкин. Унинг асарларида ўзбек халқининг юрагига яқин бўлган, қонига синган оҳанглар барқ уриб туради. Мустафо Бафоевнинг ижодига ўзгача бадийликни сезамиз. Ҳар бир жанрга ёндашув, услублар композиторнинг кўп қирралигидан далолат беради. Асарларидаги халқ куйларидан олинган ихтибослар композиторнинг асарларида миллийликда янада ёрқинроқ намоён бўлишига ҳизмат қилади.

Композитор вокал-симфоник жанрларда ҳам самарали ижод қилиб келмоқда. У хор ва оркестр жамоалар репертуарларини ўз асарлари билан бойитди. Унинг “Ҳаяжонли поэма” номли кантатаси (1983), “Тошкент ҳақида кўшиқ” ораторияси (1983), яқка хонанда, хор ва симфоник оркестр учун “Тошкент шарқ машъали” поэмаси (1984), “Роксананинг кўз ёши” номли ораторияси (1987), “Ҳажнома” ораторияси (1993), “Зартуштийлар маросими” оратория-балети (1995), Мутал Бурхоновга бағишланган “Таҳсиннома” поэмаси (2001) ва “Санъатим” романс-поэмаси (2002) сингари асарлари мавжуд.

Юқорида келтирилган асарларга эътибор қаратадиган бўлсак, композитор ижодида кўпроқ йирик ҳажмга эга бўлган асарлар кенг ўрин эгаллайди. Бу ҳолат композиторни кенг тафаккурга эга эканлигидан далолат беради. Бунга яратилган асарларнинг жанр жиҳатидан кенг қамровлилиги, мусиқа ижодиётида кичик, лекин кўп маъноли миниатюралардан тортиб то симфония,

опера, оратория ва концерт каби йирик шаклдаги асарлар яратганлиги фикримиз исботидир.

Мақоламизда композиторнинг вокал-симфоник асарлари ичида ўзига хос ўрин тутган оратория жанрига эътибор қаратамиз. Унинг “Роксананинг кўз ёши”, “Ҳажнома”, “Бухоронома”, “Тошкент ҳақида кўшик”, “Етти пир” ораториялари ва “Зартуштийлар маросими” оратория-балети, композитор ижодида бу жанрга бўлган эътиборни юқори эканлигидан далолат беради.

Композитор ижодида ўзи туғилиб ўсган Бухоро заминини тараннум этувчи асарларнинг кенг доираси мавжуд. Улар ичида “Бухоронома” ораторияси ҳам ўзига хос ўрин эгаллайди. Мазкур оратория композиторнинг бу жанрдаги илк асари ҳисобланади. Асар мазмунида инқилоб мавзуси акс эттирилган бўлиб, бу ҳолат совет иттифоқи мафкураси ғояси билан боғлиқдир. Оратория олти қисмдан иборат бўлиб, суҳандон, яккахонлар, хор ва оркестр учун ёзилган.

Асарнинг I-қисми оркестр томонидан ижро этилган вазмин суръатдаги, ўзбек миллий оҳанглари ўзида мужассам этган мусиқий мавзудан бошланади. Мазкур мавзу кириш вазифасини бажаради. Мусиқий мавзу яқунлангач оркестр фони асосида суҳандон минг йиллик тарихга эга бўлган Бухоро заминини таърифлайди. Мазкур қисмда асосий мазмун ташувчи сифатида суҳандон партияси ҳисобланади. II-қисм биринчи қисмнинг мантиқий давоми ҳисобланиб, бу қисмда ҳам асосий маъно мазмун суҳандон партияси ҳисобланади. Мазкур қисмда хор ўзбек миллий рухиятига яқин бўлган мусиқий мавзунини куйлайди. Мусиқа оҳанглари аввал эркаклар овозларида икки овозлик тарзида, сўнгра эса аёллар овозлари орқали куйланади. Суҳандон партияси мазмунида Бухоро заминини аянчли тарихи ҳақида сўз кетади. Суҳандон сўзлари таъсири мусиқада ҳам ўз аксини топади. III-қисм ўзидан аввалги қисмлардан фарқли жиҳати шундаки, бу қисмда асосий маъно мазмун баритон яккахон томонидан очиб берилади. Асарнинг IV- қисми оркестр партиясидан бошланади. Бу қисмнинг кириш қисмида суҳандон партияси берилмаган. Мазкур қисм фақат хор томонидан ижро

этилади. Мазмун жиҳатидан Бухоро халқи азалий орзулари рўёби ҳақида куйланади. Асарнинг V- қисми фақат тенор яккахон партияси учун ёзилган. Мазмунида Бухоро доврўғи ҳақида куйланади. Асарнинг VI- қисми ораториянинг якуний хотима қисми ва авж нуқтаси ҳисобланади. Бу қисм бошқа қисмларга нисбатан ҳажм жиҳатидан катта бўлиб, хор, яккахон ва суҳандон партиялари учун ёзилган. Асар мазмунида композитор ўзи тўғилиб ўсган ватани Бухоро замини шарафлайди. Ораторияда туркумли шакл хусусиятлари мавжуд¹.

Мустафо Бафоевнинг “Бухоронома” ораторияси композиторнинг битирув малакавий иши ҳисобланади. Композитор дастлабки ишларидаёқ йирик жанрларга мурожат қилганлиги унинг маҳоратли ижодкор эканлигидан далолат беради. Инқилобий мавзуни илгари сурган “Тошкент ҳақида кўшиқ” оратория ўзининг даври учун муҳим мавзудаги мусиқий асар ҳисобланади².

Тошкент тарихини ўз ичига олган оратория беш қисмдан иборат, суҳандон, оркестор, хор, яккахонлар ижроси учун ёзилган. Шунини айтиб ўтиш жоизки, ҳар бир қисмга алоҳида ном берилган бўлиб, дастурийлик асосида ёзилган.

Оратория ўзбекона оҳангга йўғрилган бўлиб, ҳар бир қисмнинг мавзуси ўзбекча оҳанглардан йироқлашмаган ҳолда ёзилган. Ораториянинг адабий мазмунида Тошкентнинг қайғули ўтмиши ва ёрқин келажаги ҳақида сўзланади. Асарнинг бош қаҳрамонлари халқ бўлиб, буни ифодалаш учун композитор хордан фойдаланган. Ушбу ораториянинг ҳар бир қисмларига тўхталиб ўтамыз.

Биринчи қисм “Ўтмиш” деб номланиб, суҳандон партияси қисми очиб беради сўнгра оркестр партияси ёрқин ритмга асосланган куйни ижро этади. Асар мазмунида Тошкентнинг аянчли ўтмиши ҳақида куйланади. Қисм

¹ I-қисм Andante суръатида- оддий уч қисмли; II-қисм Andante суръатида- мураккаб уч қисмли; III-қисм Andante суръатида- вариацион шаклга; IV-қисм Grave суръатида- мураккаб уч қисмли; V- қисм Allegro суръатида- оддий уч қисмли; VI-қисм Allegro суръатида- рондо шаклига эга.

² Мазкур асар 1983 йили ёзилган.

давомида фақат хор куйлайди, хорга эса оркестр жўр бўлади. Оркестрда тўлқинсимон фактурани кўришимиз мумкин. Қисм бошланишида ва якунланишида жуфтланган тоника орган пунктидан фойдаланилган. Мазкур қисмда фақат ўтмиш ҳақида сўзланади. Қисмнинг шаклига эътибор қаратадиган бўлсак, банд-нақорат шакли белгиларини кўришимиз мумкин.

Иккинчи қисм “Инқилоб” деб номланиб, оркестрдаги каттагина кириш қисми билан бошланади. Сўнгра оркестр фони асосида хор партияси кўшилади. Куй характери шиддатли янграб, уруш кайфиятини беради. Инқилоб даврида бўлиб ўтган воқеалар, қийинчиликлар ҳақида куйланади. Қисм шаклига эътибор қаратадиган бўлсак, рондо шаклини кўришимиз мумкин. Қисм бошидаги кириш мавзуси рефрен сифатида ишлатилган.

Учинчи қисм “Жигарбандлар кўшиғи” деб номланиб, асарнинг адабий мазмунида ёруғ кунларга, озодликка эришиш халқнинг улуғ мақсади сифатида ифодаланади. Куй характери ёрқин бўлиб, Тошкентнинг келажакдаги нурафшон кунлари ҳақида куйланади. Куй мавзуси секвенция асосида ривожланиб, куйнинг авж нуқтасига олиб боради. Қисмнинг шакли вариация асосида тузилган.

Тўртинчи қисм “Тошкент ҳақида кўшиқ” деб номланиб, асосан юқори тонларда куйланади ва куй характери ёрқин куйларга асосланган. Адабий мазмунга эътибор қаратсак, Тошкентни шарафлаб, унинг буюк келажакдаги ҳақида сўзланади ва буни хор орқали амалга оширилади. Асосан мавзуни хор очиб берган бўлиб, суҳандон партияси ҳам қисмнинг якунида киритилган ва қисмга хотима ясаган. Мазкур қисмнинг шакли банд нақорат асосида тузилган.

Бешинчи қисм “Тошкентга қасида” деб номланиб, бу қисмда Тошкентни шарафлаб, мадҳ этиш каби мавзулар қисми ташкил этади. Қисм оркестрдаги кириш қисмидан бошланади. Кириш қисмидан сўнг баритон овоздаги яккахон партияси берилган. Яккахон партияси асарнинг асосий мазмунини очиб бериш учун хизмат қилган. Ораториянинг мазкур қисмида илк бор яккахон

партиясини кўришимиз мумкин. Хор партияси яккахон партиясига каноник имитация тарзида жўр бўлади. Оркестр триоллар билан бойитилган ёрқин мавзуни ижро этади.

Бу қисм ораториянинг якунловчи хотимаси ва асарнинг авжи сифатида ёзилган. Мазкур қисм ўзидан аввалги қисмларга нисбатан ҳажман катта бўлиб, шаклини кўриб чиқадиган бўлсак рондо хусусиятлари кўринади.

Мустафо Бафоевнинг оратория жанридаги эътиборга молик яна бир асари бу “Роксананинг кўз ёзлари” ораториясидир³. Мазкур асар ёзувчи ва шоир Ҳамид Олимжоннинг “Роксананинг кўз ёшлари” номли достони асосида ёзилган бўлиб, фожияли мавзуга эга олти қисмли ораториядир. Оратория суҳандон, яккахонлар, аёллар хори, “торли ва зарбли” чолғулардан ташкил топган оркестр ва фортепиано ижролари учун мўлжалланган.

Асар мазмунида иккинчи жаҳон уруши вақтидаги вазиятлар ҳамда Роксана исмли аёлнинг аянчли тақдири ҳақида ҳикоя қилинади. Украин миллати ва насроний динига мансуб бўлган Роксана исмли аёл тақдир тақозоси билан юртимизга келиб шу ерда яшайди. Роксана кўп азоб уқубатлар кўради, уни ватан соғичи жуда қийнайди ва ўзи туғилган ерларни кўп соғиниб эслайди. Кунлардан бир кун унинг ўғли қаттиқ бетоб бўлиб оламдан ўтади. Роксана вафот этганган ўғлини кўксига босиб Шахрихоннинг тор кўчалари бўйлаб йиғлаган ҳолда боласига алла айтиб юради. Роксананинг Сара исмли дугонаси унинг ортидан қидириб боради. Роксана бир қабристонга етиб боради ва у ерда бир гўрков бўлиб ишлайдиган кекса отахонни кўради. У отахондан насроний динидаги ўлган ўғлини қабиристонга кўмишини илтимос қилиб, ялиниб ёрворади. Тақдирни қарангки у отахоннинг ўғли ҳам уруш туфайли Украинада вафот этиб, ўша ерларда қолиб кетади. Шунинг учун отахон болангни жон деб қабул қиламан дейди ва болани кўмишади. Асар мурғак боланинг қабри устида йиғлаб, фарёд чекётган онанинг қиёфасини тасвирлаган ҳолда якунланади.

3 Оратория 1987 йил ёзилган.

Ораторияда воқеа ходисаларни ёритиб бериш асосан суҳандон партиясига юклатилган. Шу билан бирга учта яккахонлар партияси мавжуд: Роксана-сопрано овозда; Сара-меццо сопрано овозда, кекса отахон-баритон овозда.

Ораторияда хор ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, фақат аёллар хоридан фойдаланилган (сопрано ва альт). Хор асосан яккахонлар партиясига жўр бўлган ҳолда фақат фон вазифасини бажаради. Нақоратлар ҳам асосан хор томонидан ижро қилинади.

Композиторнинг бир нечта ораториялари асосан шоирларнинг шеърлари асосида ёзилган. “Роксананинг кўз ёшлари” номли ушбу ораторияси эса унинг маълум бир воқеликка асосланган илк ораторияси ҳисобланади. Мазкур асар аниқ бир сюжетга асосланган бўлиб, унда асар қахрамонлари ёрқин тарзда гавдаланади.

Мустафо Бафоев биринчилардан бўлиб “Ҳажнома” ораторияси орқали диний мазмунга эга бўлган мусиқий асарлар яратишга қўл урди. “Ҳажнома” ораторияси мусиқа ихлосмандлари томонидан илиқ кутиб олинган. Диний мавзудаги асарлар яратиш композитордан юқори масъулиятни талаб этади. Сабаби, мусиқа ёзиш учун унга танланадиган матн мазмуни ҳаққоний, чуқур ўйланган бўлиши лозим. Абдулла Орипов сўзига ёзилган оратория мазкур жанрни композиторлик ижодиётида янада ривожланишига катта туртки берган десак муболаға бўлмайди. Мустафо Бафоевнинг мазкур ораторияси “Ҳазрати рисолатпаноҳ, Муҳаммад Мустафо саллаллаҳу васаллам” хотираларига бағишланади. Оратория олти қисмдан иборат туркумли асар бўлиб, ҳар бир қисми дастурлилик асосида ёзилган. Оратория суҳандон, яккахонлар (меццо сопрано, тенор, баритон), хор ва оркестр ижролари учун ёзилган. Оратория “Қаъбатуллоҳ”, “Она”, “Қуръон суралари”, “Ҳожилар”, “Ибрат”, “Пайғамбар” номли қисмлардан ташкил топган. Мазкур асар истиқлолнинг дастлабки йилларида ёзилган биринчи диний мавзудаги ораториядир. Оратория қисмлари тарихий жараёндаги кетма-кетлик асосида тузилган. Азон ва

Қуръон суралари (Сураи фотиха, Сураи ихлос, такбир) маълум бир оҳанглар орқали нотага туширилган.

Бу ҳолатни ифодалаш композитордан катта маъсулиятни талаб этади. Бундан кўриниб турибдики, айнан Мустафо Бафоев биринчилардан бўлиб оратория жанри хусусиятларини чуқур англаган ҳолда муқаддас динимизга оид мавзуда асар яратишга қўл урган композитор ҳисобланаши жоиздир. Албатта оратория тингловчилари маълум бир тайёргарчилик билан яъни, тингланадиган асар мазмуни билан олдиндан таништирилиши лозим. Чунки бу асар тингловчини маълум бир ҳолатга тушуриб созланади. Назаримизда бу мавзуга оид ораториялар кам эканлиги табиийдир. Чунки бу каби асарлар композитордан авваламбор чуқур билим ва малакани талаб этади. Композиторнинг диний мазмунга эга бўлган асарлари ёш композиторларнинг бу йўлда ижод қилишига пойдевор бўлади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, юқорида келтирилган ораториялар композитор ижодида бу жанрда ўзига хос ривожланиш жараёнини босиб ўтганлигини намоён қилади. Дастлабки ораторияларида асарни мазмун моҳиятини очишда суҳандон, яккахонлар, оркестр ва хор орқали ифода қилиш усуллари, шакл яшаш қонуниятлари кўпроқ умумий тарзда ифодаланганлигига гувоҳи бўламиз. Воқеликка асосланган ораторияларида қаҳрамонлар характери, ўй кечинмалари мусиқада ўзини тўлақонли ечимини топган. Шу билан бирга дастлабки ораторияларидан бошлаб композиторнинг миллийликни ифода қилишда оҳанг масаласига катта эътибор билан қарагани композиторнинг ютуқларидан бири деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Анализ вокальных произведений. / Коловский О.П. муҳаррирлигида Л., 1998 й.
2. Бафоев М. “Рубоиёт ва композиторлик ижодиёти” Т., 2008 й.
3. Жабборов А, Бегматов С, Аъзамова М. Ўзбек мусиқа тарихи. Т., 2018 й.
4. Жабборов.А. “Ўзбекистон бастакорлари ва мусиқашунослари”. Т., 2004 й.